

Сторінки до історії відділу зарубіжної україніки в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського (до 20-річчя створення відділу)

Оксана Супронюк
канд. філол. наук.,
старший наук. співр.
відділу зарубіжної україніки
Національної бібліотеки України
імені В.І. Вернадського,
М.Київ

Зарубіжна україніка — видання, що побачили світ за межами материкової України, є складовою частиною духовної спадщини українського народу і водночас — джерелами вивчення його історії та культури. Культурна спадщина діаспори стала об'єктом дослідження істориків, культурологів та фахівців інших галузей знань на початку 1990 х рр. з набуттям Україною незалежності.

Період з серпня 1991 р. — це відкриття нових суспільно-політичних чинників, що сприяли поверненню великого масиву невідомого раніше культурологічного матеріалу та надали нові можливості об'єктивного відтворення та осмислення складності та багатоаспектності багатьох питань історії України без цензурного та ідеологічного тиску з боку держави.

Читальний зал зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі НБУВ), який було відкрито 9 вересня 1991 р., [1] став одним зі здобутків нової незалежної України.

Призначенням новоствореного підрозділу стало накопичення і вивчення інформації про творчий доробок вчених, культурних та громадських діячів, наукових осередків, вищих навчальних закладів, бібліотек, які діють поза межами України та які займалися видавничою діяльністю. Це частина історико-культурної спадщини України, що істотно розвинула україніку, знайомлячи світ із феноменом українства і тим самим збагачуючи європейську та світову науку та культуру. Дані про цей доробок разом з тим є невід'ємним складником національної бібліографії України, оскільки відповідно до міжнародних стандартів, екстеріорика (тобто література, яка видається поза межами країн), є частиною бібліографічного репертуару кожної країни (але реєструється окремо) [2]. Таким чином, одним із завдань створеного ВЗУ було заповнення відповідного сегменту національної бібліографії України.

На урочистому відкритті відділу, крім поважних гостей з України, були присутні також вчені діаспори. Серед них *Тарас Гунчак* — відомий історик зі США (член Американської асоціації сприяння розвитку науки, Української академії мистецтв і наук), тоді редактор журналу "Сучасність" (Нью-Йорк), *Дмитро Штогрин*, який з 1960 р. працював бібліотекарем славистичного відділу Іллінойського університету в США. У 1970-74 роках був головою Українського товариства бібліотекарів у США, а з 1984 р. до останнього часу очолював Програму українських студій в Іллінойському університеті, при якому влаштує щорічні наукові конференції з різних ділянок українознавства. Виступали також народний депутат України *В.С. Панченко*, письменник *Ю.В. Покальчук*, директор бібліотеки *М.І. Сенченко*. Вінок українських пісень подарував присутнім ансамбль "Чумаки", звучали полум'яні рядки поезії *В. Стуса* у виконанні народного артиста України *Павла Громоценка*, творчість якого в радянські часи зазнавала утисків на ґрунті його українофільських виступів. Відділ був освячений священиком місії Української автокефальної православної церкви *Петром Бойком*. Саме цей священик 24 серпня 1991 року освятив Національний прапор України, що був уперше піднятий над Верховною Радою як державний.

Історія ВЗУ тісно пов'язана з історією НБУВ. Основою його став фонд колишнього відділу спецзбереження літератури (спецфонд), в якому за часів Радянського Союзу зберігалися вилучені з загального обігу видання, що не підтримували офіційної ідеології і мали з погляду тогочасної офіційної влади

Книжки з виставки "Українці у світі"

"буржуазно-націоналістичний", "контрреволюційний" та "релігійний" характер. Зокрема, тут були зосереджені ті видання, які в народі називали "самвидав", "захаявна література", "позацензурні видання", "антирадянська література", "самдруківські видання", "копії", "задротяна література". Відповідна література надходила до бібліотеки зокрема з Головліту СРСР та УРСР (Головного управління охорони державних таємниць у пресі при Раді міністрів СРСР та УРСР), з фондів КДБ (Комітету державної безпеки), Міністерства закордонних справ.

Фонд цей із часу організації підрозділу у 1991 р. склався з двох частин: видань зарубіжної україніки або екстеріоріки, і з фонду праць репресованих, (а з початку 1990-х рр. реабілітованих) авторів, які потрапляли в спецфонд й зберігалися в ньому в різні історичні періоди і були доступні лише невеликому колу спеціалістів [3].

Говорячи про ВЗУ НБУВ, як про сучасне структурне утворення, цікаво розглянути матеріал до передумов його створення, пригадати історію збирання та накопичення в бібліотеці україніки та репресованих "ідеологічно шкідливих книг" для суспільно-політичної системи, яка існувала в Україні з часів заснування бібліотеки.

З початків існування Всенародної бібліотеки України (далі ВБУ — перша назва НБУВ) підрозділ з назвою "Україніка" ("Ucrainica") було проголошено в ній одним із найбільш пріоритетних. **С.П. Постернак**, перший директор бібліотеки, писав, що вона "поставила собі опріч загального завдання, спільного всім великим бібліотекам всесвіту, ще й своє спеціальне завдання, якого не мала на меті жодна з великих бібліотек всесвіту — утворення Відділу "Україніка", присвяченого літературі про Україну та український народ" [4]. Відділ мав складатися з а) книжок українською мовою усякого змісту і б) книжок про Україну всіма мовами. Як свідчать документи, питання про створення відділу та наукові принципи його організації у боротьбі різних ідей і підходів розглядалися у той час регулярно і детально [5].

У вересні 1918 р. було обговорено засади формування фонду і вирішено поділити його на два підрозділи. В одному з них мали міститися книжки українською мовою, а в другому — книжки іноземними мовами про Україну. У 1922 р. відділ "Україніка" був відкритий як окрема структурна одиниця бібліотеки. Концепцію відділу розробив **П.Я. Стебницький**, перший його офіційний завідувач. За нею відділ, як найповніше зібрання літератури з українознавства, мав бути книжковою базою широких наукових досліджень, науковою лабораторією українознавства. До функціональних обов'язків відділу "Україніка" входило складання бібліографії україніки та бібліографічного каталогу з широкої програми українознавства. Ідея створення фонду "Україніка" свідчила не лише про високий рівень теоретичних засад, розроблених відомим ученим, а й про розуміння ним практичних шляхів реалізації цієї ідеї в складних умовах перших років існування ВБУ [6].

Відділ почав функціонувати і протягом близько 10 років виробляв методологію виділення україніки, формування й каталогізації цього фонду. Окреслюючи основні завдання бібліотеки в 1927 р. **С.П. Постернак** і **М.І. Ясинський** (на той час заввідділу україніки), відзначали, що відділ україніки — одна з найважливіших ланок роботи бібліотеки: "Безмежно широке завдання його — зібрати, скупити в собі всю літературу українською мовою і всю українознавчу літературу всіма мовами... Свідомі американці пишуться цілком правдиво, бо ширшої й повнішої від цієї колекції поки що світ на знає, своїм відділом "Американа" в бібліотеці Нью-Йорку, осягнемо й ми наше завдання, коли свідомо поставимось до вимог нашої творчої роботи в ділянці бібліобудівництва" [7].

У 1923-1928 рр. встановлювалися ділові й наукові контакти з найзначнішими бібліотеками та спорідненими установами України, Росії, країн Західної Європи. Серед них важливими були зв'язки з закордонними українськими товариствами, діячами науки та культури, видавництвами. В архіві Бібліотеки збереглися копії листів-звернень її дирекції до адміністрацій Ягеллонської університетської бібліотеки в Кракові, Слов'янської бібліотеки в Празі, Національної бібліотеки в Софії, Нью-Йоркської публічної бібліотеки, Бібліотечної асоціації в Лондоні, Бібліотеки Британського музею та інших із проханням надсилати до ВБУ все, що стосується україніки, в порядку книгообміну чи на будь-яких інших умовах [8]. На початку 1930-х рр. у відділі налічувалися вже сотні тисяч відповідних видань. Вони зберігалися у відділі "Україніка", котрий проіснував у такому статусі до 1933 р., після чого став підвідділом у загальному фонді.

У 1933-34 рр. політичні репресії, наслідками яких стали переслідування провідних вчених, прихильників концепції виділення українознавчих фондів, звільнення їх з посад не дали змоги завершити реалізацію концепції "україніки" та організацію "українських фондів" у всій повноті. Почалася радянська ідеологізація суспільних процесів, фронтальне зміцнення партійно-радянської влади у всіх сферах життя. У бібліотечній справі цих років почала здійснюватися цілеспрямована переорієнтація діяльності бібліотек на масового читача, політосвітню роботу, завдання соціалістичного будівництва та ідейне виховання мас у дусі нової ідеології. Всі ці процеси здійснювалися за рахунок знецінення принципів національної культури, фізичного знищення цілого покоління інтелігенції та громадських діячів. Під гаслом "буржуазної науки" було засуджено дореволюційний та західний науково-технічний та економічний досвід. На початку 30-х рр. замінюється поняття "національний" на поняття "державний". У штатному розкладі бібліотеки за 1930-й рік відділ україніки фактично перестає існувати як окрема структурна одиниця. Частково він був влитий у загальні фонди, частково перенесений в підрозділ обов'язкового примірника українського друку консультивно-бібліографічного відділу на чолі з *М. Ясинським* [9]. Частина цих книг згодом потрапила до спецфонду. У 1931-1934 рр. відбувся розгром української школи бібліографознавства, і як наслідок, ВБУ згорнула українознавчу діяльність в галузі книгознавства, бібліотекознавства та Українського бібліографічного репертуару. Нова державна ідеологія зумовила перебудову бібліотек, призвела до реорганізації діяльності та структури ВБУ як національної установи. З 1933 р. розформовується картотека україніки, її зливають із загальним каталогом, а у 1934 з офіційних документів повністю зникає термін "україніка" [10].

Таким чином, частина україніки впродовж 1930-х рр. потрапила до загального книгосховища, частина до спецфонду. На кінець 1990-х рр. цей масив, незважаючи на складні часи (вилучення книг до спецфонду, Друга світова війна, евакуація, знищення україніки у складі спецфонду перед евакуацією, пожежа в бібліотеці 1964 р. тощо) налічував 45836 одиниць зберігання. Він розміщений в основному фонді окремо під шифрами Аи, Ви, Си, АиО, СиО, Си. Зарубіжна україніка ніколи не виділялася окремо. До цього часу знаходимо вкраплення її в цьому масиві, так само, як і в загальному фонді. Найчастіше, це книги, видані у Відні, Празі, Берліні, Вінніпезі, Торонто. Книжковий масив, наявний тепер у залі зарубіжної україніки, формувався у спецфонді. Його оформлення почалося після Другої світової війни, бо давніші інвентарні книги не збереглися. Нові інвентарні книги, які почали облік видань відповідного профілю, були заведені у 1948 р.

У 1968 р. у спецфонді ухвалою ЦК КПУ було створено ще більш закритий фонд — сектор контрпропаганди. На книгах, що надходили до нього, Головліт ставив два шестигранники, що означало режим особливої секретності. Доступ до цієї літератури був обмеженим особливо. (Якщо дозвіл на користування книжками з одним шестигранником давав директор бібліотеки, то з двома - віце-президент Академії наук). Користувалися цими виданнями співробітники Інституту історії та інших інститутів гуманітарного профілю Академії наук, які мали вести контрпропаганду з позицій офіційної ідеології [11].

Про відділ спецзберігання як структурну одиницю бібліотеки складно писати, оскільки на всіх етапах його функціонування це був підрозділ, про який не прийнято було говорити навіть серед співробітників. До кінця 1980-х про спецфонди не було навіть згадки в друкованих джерелах. Такого терміну не було ні в словниках бібліотечних термінів, ні в підручниках з бібліотекознавства. Про внутрішній стан справ у цьому відділі знали лише причетні до цього структурного підрозділу бібліотеки співробітники. А про існування спецфондів — невелика кількість читачів великих наукових та публічних бібліотек, переважно науковців, які могли скористатися книгами з них за спеціальними дозволами. Офіційно спецфондів не існувало.

Історія цього підрозділу почалася у 1931 р., коли у ВБУ було створено таємний відділ, у який стала надходити вилучена "ідеологічно шкідлива література". Реально ж формування фонду обмеженого доступу та спецсховища почалося ще у 1923-1924 рр., коли бібліотека отримала право на обов'язковий український примірник конфіскованого друку та почала здійснювати заходи на вимогу відокремити й опечатати всі книги "контрреволюційного та релігійного характеру" [12].

У 1935 р. була введена інструкція з вилучення та зберігання "ідеологічно шкідливої літератури". Отримавши право проведення міжнародного книгообміну через "Міжнародну книгу" для Академії наук УРСР (було створено бюро міжнародного книгообміну), бібліотека з 1935 р. почала отримувати зарубіжні каталоги й проспекти іноземних технічних фірм, координувати обмін наукової літератури, який здійснювався під контролем Головліту [13]. Таким чином почав формуватися відділ спецзберігання літератури (спецфонд). Він був найполітизованішим відділом бібліотеки. Після війни туди частково потрапила трофейна література, впродовж всього періоду його формування до нього надходила не тільки зарубіжна "ідеологічно шкідлива" література, а й українська книга, яка переважно кваліфікувалася як видавнича продукція "буржуазних націоналістів". У спецфонді свого часу було зібрано унікальну колекцію

Співробітники відділу зарубіжної україніки: О.К. Супрунюк, Л.О. Бондаренко, Л.О. Дегтяренко, В.Д. Антонова, В.В. Березкіна.

Завідділу зарубіжної україніки НБУ ім. В.І. Вернадського
Л.О. Дегтяренко у книгосховищі відділу

газет української діаспори — близько 30 тисяч одиниць зберігання, яка тепер міститься у спеціалізованому відділі газетних фондів НБУВ [14].

Зміни Статуту бібліотеки та послідовне нівелювання її національних функцій почалися за часів зміцнення радянської влади, сталінських репресій, поширення поглядів на питання національного розвитку науки і культури, коли концепція "національного" змінилася на концепцію "державного". Перемога тоталітарної системи надовго затримала розвиток національних функцій бібліотеки в їхньому первісному значенні, а термін "україніка" до початку 1990-х років було вилучено з суспільного обігу. Спецфонди були розформовані на початку 1990-х у зв'язку з історичними процесами перебудови, що відбулися тоді на теренах колишнього СРСР. Документи, які частково висвітлювали функціонування цього підрозділу, вперше були опубліковані в згаданій монографії *Л.А. Дубровіної* та *О.С. Онищенка*.

Отже відділ україніки та спецфонд — відділ спецзберігання літератури НБУВ — були кожний у свій історичний час структурними підрозділами, де збиралися видання, що потім стали основою фонду сучасного відділу зарубіжної україніки.

На час відкриття у 1991 р. ВЗУ мав 1500 книг і 4300 журналів видань зарубіжної україніки і 16 тисяч видань зі спецфонду (або реабілітованих авторів). Перша частина фонду була фактично зібранням творів, виданих поза Україною (твори українською мовою, праці українських авторів, українських установ, інституцій та організацій в оригіналах та перекладах, видання про Україну та українців усіма мовами). Це видання, пов'язані з життям та творчістю культурних, наукових, громадських і політичних діячів, письменників, діяльність яких суперечила офіційній державній політиці щодо української історії та національної культури. Нерідко це унікальні документи та видання, оскільки відповідні матеріали в материковій Україні або конфіскувалися та знищувалися в часи терору, або загинули під час війни. Слід також відзначити наукову коректність і об'єктивність діаспорних наукових видань, високий ступінь свободи від політичної та ідеологічної тенденційності. Друга частина фонду — реабілітовані видання, — проливалася світло на напрямки політики КПРС щодо духовного й культурного життя України, на основні періоди наступу й тиску на українську культуру.

Двадцятирічну історію ВЗУ можна умовно поділити на 2 етапи: 1) 1991-2003; 2) 2003 — до сьогодні. Від вересня 1991 р. до жовтня 2003 р. відділ функціонував у головному корпусі бібліотеки на проспекті 40 річчя Жовтня № 3, а у жовтні 2003 р. його було переведено до приміщення Філії бібліотеки № 1 по вул. Володимирській 62, в якій зберігаються цінні спеціалізовані фонди НБУВ. При переїзді за наказом дирекції НБУВ колекція реабілітованої літератури залишилася в головному її корпусі в основному книгосховищі бібліотеки. Таким чином, у сучасному ВЗУ зберігається власне екстеріорика — видання зарубіжної україніки.

На сьогодні фонд відділу становить 32 тис. 108 од. зберігання книжкових, періодичних та продовжуваних видань [15]. Переважна його частина — це література гуманітарного профілю: історія, філософія, релігієзнавство, мовознавство, економіка, художня література. Набагато меншою кількістю видань представлені природничі та технічні науки. Хронологічні рамки більшості видань — 40-90 роки ХХ ст.; дореволюційних та видань 20-30 рр. ХХ ст. — приблизно 10% фонду.

У відділі зберігається наукова продукція найбільших закордонних наукових українознавчих центрів, таких як: Українська Вільна Академія наук у США, Канадський інститут українських студій Альбертського університету; Українські наукові інститути Гарвардського та Торонтського університетів, Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка, Український Вільний Університет у Празі та Мюнхені та ін.

Чільне місце у фонді посідають дослідження з історії України, а саме "Історія України-Руси" М.Аркаса (Краків, 1912), "Велика історія України" (Вінніпег, без року видання), "Ілюстрована історія України" М. Грушевського (Вінніпег, 1919), "Історія України 1917-1923 рр." Д. Дорошенка (Нью-Йорк, 1954) та ін. Література з питань філософії представлена такими іменами як Г. Сковорода, Д. Донцов, В. Олексюк, Д. Чижевський, П. Юркевич, С. Ярмусь. У відділі зконцентровано праці провідників українського визвольного руху: Є. Коновальця, С. Бандери, Д. Дорошенка, Я. Стецька, П. Мірчука та ін., література до історії визвольного руху. Відділ зберігає рідкісне зібрання до історії голодомору в Україні, зокрема копії документів Інтернаціональної Комісії з питань розслідування голоду в Україні 1932-1933 років, а також великі добірки матеріалів про Українську повстанську армію, українські поселення у світі. Особливе місце у фонді відділу посідає довідково-бібліографічна та енциклопедична література.

Деякі надходження, що мають особливу історико-культурну вагу, виділено в окремі колекції. Періодичні видання (часописи), надруковані у різних куточках світу, налічують понад 12 тис. одиниць зберігання (280 назв). У відділі містяться справжні духовні скарби, серед них діаспорна шевченкіана. Це повні видання творів Т. Шевченка, зокрема видання М. Денисюка (Чикаго, 1959-1961), з унікальним 14-м томом — бібліографічною шевченкіаною, що зафіксувала всі публікації, заборонені в Україні; вибрані твори поета; "Кобзарі", видані у всьому світі; річники Української вільної Академії наук "Шевченко" (Т. 1-10; Нью-Йорк, 1952-1964), ілюстрована біографічна розповідь Н. Лівницької-Холодної "Шлях велетня" (Нью-Йорк, 1955); дослідження В. Барки "Правда Кобзаря" (Нью-Йорк, 1961), книга Д. Чуба "Живий Шевченко (Шевченко в житті)" (Мюнхен, 1963); "Шевченкіана в бібліотеках Парижа / укл. А. Жуковський (Париж, 1961); Ювілейна збірка статей про Тараса Григоровича Шевченка в соті роковини його народження (Вінніпег, 1914) та ін.

Однією з цінних колекцій відділу є фонд бібліотеки Українського народного дому в Торонто в Канаді, яка виникла в 1918 р. і з цього часу комплектувалася українознавчими виданнями. В середині 1990-х років її було подаровано НБУВ. Зараз до відділу надійшло 1303 примірники книжкових видань і 2346 примірників періодичних видань цієї колекції. Серед них багато раритетних і рідкісних, тих, що відсутні у нашому фонді, наприклад: Андріївський В. "До характеристики українських правих партій". — Берлін: 3 друкарні Гофмана у Зальцведелі, 1921. — (Б-ка "Українського слова". — Ч. 1); Винниченко В. "Між двох сил": Драма на 4 дії. — Київ; Відень, 1919; Дорошенко Д. "Угорська Україна". — Прага, 1919; Карманюк О. "Українська політична еміграція: Спроба історичного нариса". — Каліш: Друкарня видавництва "Чорномор", 1924. — (Каліш, Табір інтернованих № 10); Королів-Старий В. "Постання органічного життя на землі: еволюційні теорії". — Подебради: Вид-во "Чорномор", 1923. — (Видавниче товариство при Українській господарській Академії у Чехословаччині. Книжка підготовлена до друку українцями у таборі інтернованих у м. Каліші у Польщі); "Опис рідного краю: маленька географія України. Ч.1: із малюнками та мапкою". — Відень: 3 друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні, 1915. — (Видавництво українського народного учительства); Пачовський В. "Українці як народ". — Нью-Йорк, 1917; Шаповал М. "Міжнаціональне становище українського народу". — Прага, 1934, та ін.

З-поміж книжок відділу особливим попитом користуються україномовна 11-томна та англійськомовна 5-томна енциклопедії українознавства; "Літопис Української повстанської армії (Т. 1-38, Торонто, 1978-2002); збірники "За державність: Збірники до історії війська українського" (Ч.1-6, Каліш, 1929-1936); "За честь. За славу. За народ" (Торонто, 1978); "Українська суспільно-політична думка в 20 столітті" (Т. 1-3, б/м, "Сучасність", 1983); Посівнич М. Степан Бандера — життя, присвячене свободі (Торонто, 2008); Українська революція: документи, 1919-1921/ ред. Т. Гунчак (Нью-Йорк, 1984); Лавріненко Ю. "Розстріляне відродження" (Мюнхен, 1959); Мазепа І. "Україна в огні і бурі революції" (Т. 1-3, Прага, 1942-1943); Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами (ч.1, Прага, 1942) та ін.

Комплектування фонду відділу впродовж його існування здійснювалося як традиційними джерелами (книгообмін, валютна передплата), так і нетрадиційними (дари установ, організацій, бібліотек, навчальних закладів, приватних осіб). Основним джерелом комплектування є дари.

На початку свого існування відділ розповсюдив "Звернення до всіх українських видавців, українознавчих установ і громадянства в діаспорі" з проханням надсилати до нашої бібліотеки книжки, часописи, продовжувані та серійні видання, які виходять друком у Європі, Канаді, Америці, Австралії, будь-де у світі українською та іншими мовами з метою сприяння збільшенню духовних скарбів українського народу, відродженню української культури, розбудові української держави. У відповідь на це "Звернення..." було отримано чимало літератури від закордонних інституцій, бібліотек, діячів української діаспори.

Головні завдання відділу на сучасному етапі

У галузі наукових досліджень він здійснює наукове забезпечення формування фонду української діаспори, вивчає діяльність видавничих центрів україніки за кордоном, розробляє теоретичні та методичні засади створення репрезентативної колекції видань зарубіжної україніки, співпрацює з міжнародними бібліотечними організаціями.

У галузі науково-прикладної діяльності він забезпечує

Читальний зал відділу зарубіжної україніки НБУВ

науковий процес формування фонду зарубіжної україніки, його використання та введення в науковий обіг; створення резервних цифрових копій цінних та рідкісних видань. Забезпечує комплекс робіт щодо оперативного бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів НБУВ фондами відділу та інформацією стосовно питань зарубіжної україніки.

У галузі науково-методичної діяльності відділ розробляє методичні матеріали з питань особливостей бібліографування видань зарубіжної україніки, напрацьовує теоретичні аспекти цієї проблематики. У ВЗУ створено базу даних наукових центрів та інституцій української діаспори, базу даних бібліографічних джерел зарубіжної україніки. Ведеться база даних нових надходжень. Співробітники відділу працюють над розкриттям фондів, вдосконаленням довідково-пошукового апарату, створенням систематичного каталогу, картотеки персоналій.

Зараз у відділі працює шість співробітників. Керує відділом фахівець з великим бібліотечним стажем і досвідом, яка досконало знає фонд, *Л.О. Дегтяренко*. Співробітник НБУВ з 1965 р. У 1965-1991 рр. працювала у спецфонді бібліотеки, досконало знає специфіку й історію цього складного підрозділу, що у свій час акумулював заборонені книжки. Нині керує усіма напрямками роботи ВЗУ. Зокрема, організовує пошук, опрацювання, вивчення вітчизняної та зарубіжної інформації щодо джерел формування та поповнення фонду відділу. Вивчає та узагальнює досвід збереження та всебічного вивчення культурного надбання української діаспори.

Біля витоків формування відділу — письменник, громадський діяч *Ю.В. Покальчук* (24.01.1941-10.09.2008), який працював старшим науковим співробітником ВЗУ НБУВ у 1992-2000 рр. Був дуже яскравою особистістю, перекладачем (першим у Радянському Союзі перекладав *Х.Л. Борхеса*, а також *Хемінгуейя*, *Селінджера*, *Кінлінга*, *Рембо* та ін.), кандидатом філологічних наук. З 1976 був членом Спілки письменників України, у 1994-98-х рр. очолював її міжнародний відділ. У 1997-2000 — президент Асоціації українських письменників; у 2000-2002 — член Національної ради з телебачення та радіомовлення. Знав 11 іноземних мов, вільно володів польською, англійською, іспанською, французькою мовами. Брав участь у наукових конференціях, публікував матеріали про українську діаспору та її діячів, з якими протягом життя підтримував дружні стосунки. Написав книжку "Українці у Великій Британії" (Львів, 1999).

Своєю надзвичайною енергетикою він створював особливу атмосферу у відділі. Він був одним із модних українсь-

комовних письменників, популяризував усе українське. Фонд відділу систематично поповнювався книжками з його власної бібліотеки, а також рідкими та цінними виданнями, які в дар відділу він привозив зі своїх численних закордонних відряджень. Наприклад, власним коштом він привіз із Парижа книжкову колекцію *Любомира Гузара*, керівника Першої української друкарні у Франції (788 од. зберігання), з Лондона — серію альбомів живопису англійської поетеси українського походження *Галі Мазуренко*. На кожній з подарованих ним книжок залишився його дарчий напис.

У 1991-2000 рр. у ВЗУ старшим науковим співробітником працювала *Г.Г. Дідківська* (канд. філол. наук), людина зі складною долею, з покоління дисидентів, дружина політрепресованого Євгена Пронюка [16], яка молоді роки провела в засланні з чоловіком і дітьми. Вона брала участь у створенні анотованого бібліографічного каталогу книжкових видань фонду, створювала базу даних наукових інституцій та видавничих центрів діаспори. Висвітлювала досвід роботи відділу у пресі, на телебаченні, у статтях і виступах на наукових конференціях, брала участь у роботі Другого всевітнього форуму українців, у роботі Національної комісії з питань повернення культурних цінностей.

Завсектору обслуговування літературою *Г.О. Борисович*, редактор І категорії *В.Д. Антонова*, бібліотекар І категорії *Л.О. Бондаренко* здійснюють весь комплекс бібліотечно-бібліографічних робіт. *Г. Борисович* та *В. Антонова* брали участь у підготовці вже створеного електронного каталогу україно-мовних книг відділу, а нині беруть участь у підготовці електронного анотованого каталогу україномовних періодичних видань зарубіжної україніки.

М.н.с. *В.В. Березкіна*, фаховий бібліограф, у ВЗУ з 2004 р. Досліджує бібліографію української діаспори, працює над створенням джерельної бази наукового дослідження "Бібліографія бібліографії діаспори — важливе джерело інформації про українську книжку". Автор низки статей з питань книгознавства, бібліотекознавства, українознавства, зарубіжної україніки. Працює над створенням науково-допоміжного покажчика бібліографії другого ступеня "Бібліографічні джерела зарубіжної україніки".

Автор цих рядків ст. н. с. *О.К. Супрунюк* працює у ВЗУ з 1991 р. Моя наукова діяльність зосереджена на проблемах книгознавства, бібліотекознавства, бібліографії, культурології, історії української та російської літератур XIX — початку XXI ст. Однією зі сфер досліджень є історико-культурні книжкові та рукописні фонди НБУВ в аспекті вивчення походження, складу й змісту окремих пам'яток історії та культури, а також книжкових колекцій і зібрань. Підготувала низку публікацій з питань книгознавства, бібліотекознавства, українознавства, зарубіжної україніки. Автор біобібліографічного словника "Н.В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии", та монографії "Литературная среда раннего Гоголя" (К., 2009).

Одним із напрямків роботи ВЗУ є здійснення міжнародних, наукових і культурних зв'язків із зарубіжними бібліотеками, науковими інституціями, видавництвами тощо, з метою збирання інформації про документи, які стосуються України і зберігаються поза її межами, а також пошуки шляхів їх придбання. Відділ підтримує наукові зв'язки з Українським інститутом Гарвардського університету (США), Українським Вільним університетом (Мюнхен), звідки надійшов масив відповідних видань, відсутніх на той час у відділі. Одним із джерел поповнення фонду відділу є фонди бібліотеки Інституту дослідження української діаспори, що функціонує при Національному університеті "Острозька академія". Цей університет на сучасному етапі є головним координаційним центром зв'язків України з українським зарубіжжям. Безпосередньо з Острога ми отримуємо жур-

нал "Український історик": журнал історії і українознавства, що видається Українським історичним товариством (УІТ працює над вивченням джерельних матеріалів до історії України в західних архівах і бібліотеках). Директор Інституту дослідження української діаспори, пані *Алла Атаненко*, надає у наш відділ нові видання.

Унікальна і єдина у своєму роді колекція, що розповідає про історію української імміграції, зберігається і продовжує зростати у Центрі вивчення імміграції при бібліотеці Міннесотського університету у місті Міннеаполіс (США). Наш відділ співпрацює з головним хранителем цієї колекції пані *Галиною Миронюк*, яка пересилає нам власним коштом книжки, відсутні у нашому фонді. Протягом усіх років роботи ВЗУ співпрацює з професором україністики Пряшівського університету (Словаччина), академіком Національної Академії наук України, паном *Миколаю Мушинкою*. (З 1990 р., п. Мушинка був керівником дослідного кабінету україністики у Пряшівському університеті і професором Українського вільного університету в Мюнхені). Пан *Мушинка* комплектує для нашого відділу журнал "Дукля" (літературно-мистецький та публіцистичний журнал українських письменників Словаччини), надсилає свої публікації (має понад тисячу наукових праць) та всі відповідні видання, що виходять у Словаччині.

Як і інші структурні підрозділи НБУВ, ВЗУ здійснює свою діяльність на етапі створення в ній сучасної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи. Одне з головних перспективних завдань НБУВ на сучасному етапі є виявлення в усьому світі й облік україніки на усіх видах носіїв інформації, створення національних банків даних рукописної і друкованої україніки, видання повної ретроспективної національної бібліографії документів на всіх видах носіїв, яка включає твори українською мовою незалежно від місця створення, твори всіма мовами про Україну і український народ, створені в усьому світі.

Перед відділом — як і перед бібліотекою в цілому — стоїть головне завдання — збереження джерел інформації і, разом з тим, забезпечення вільного доступу до них шляхом доведення своєї інноваційної інтелектуальної продукції до світової спільноти засобами глобальної комп'ютерної мережі. Це зумовлює напрями роботи над національною бібліографією України, що повинна виходити з прийнятих на міжнародному рівні основоположних принципів позицій. Зарубіжна україніка — це органічна частина українського бібліографічного репертуару і, разом з тим, ділянка наукової бібліографії як книгознавчої дисципліни. Її вивчення і наукове опрацювання підтримується рядом програм, розроблених Державним комітетом України з питань науки та технологій при Кабінеті міністрів України. Серед них: "Книжкова та архівна спадщина України", "Історія України в зарубіжних джерелах XIX - поч. XX ст.". Виходячи з розробленої в НБУВ концепції національної бібліографії, створення українського бібліографічного репертуару відбувається за двома напрямками:

1. Створення зведеного каталогу українських книг, що містяться у фондах бібліотек України.
2. Поповнення його за фондами українознавчих центрів світу.

Зі створеного у ВЗУ електронного інформаційно-аналітичного каталогу україно-мовних книжкових видань відділу 6000 позицій виставлено в електронному каталозі НБУВ. База даних цього електронного каталогу містить, крім назв книг, назви галузей знань і предметів, з яких вони видані, місце видання; назви друкарень; видавничих організацій та установ; видавництв; видавців; усі прізвища осіб, про яких йдеться в основному тексті, а також прізвища, які трапляються в бібліографічних описах та анотаціях. Особливо цінною для нас є можливість автоматичного форму-

вання з допомогою програми "Ірбіс" словників і покажчиків, на основі яких може бути реалізований швидкий пошук за будь-якими елементами бібліографічного опису. "Ірбіс" передбачає засоби, що дозволяють користувачеві формувати список видів пошуку на власний розсуд, дає можливість для отримання широкого спектру вихідних форм.

Таким чином, електронний каталог книг, створений у нашому відділі, і електронний реєстраційно-аналітичний каталог періодичних видань ВЗУ, підготовку якого розпочато у 2010 р., вводитимуть до обігу відомості про екстеріоріку, яка є складником українського бібліографічного репертуару.

Такі електронні продукти та нові засоби комунікації надають сприятливі можливості для відновлення інформаційного простору країн СНД. Для нас є цінним зв'язок з Росією, в бібліотеках якої накопичено масиви україніки, значною мірою втраченої в Україні. Ще більше нашу увагу привертають каталоги діаспорних видань, які містяться в культурних, наукових і видавничих осередках в Україні та за кордоном. Дослідження й накопичення їхньої видавничої продукції є одним із завдань відділу. В планах наукової роботи ВЗУ також продовження системного опрацювання доробку основних зарубіжних наукових центрів українознавства шляхом вивчення їхньої видавничої діяльності та укладання анотованої бібліографії їхньої видавничої продукції і літератури про них.

У 2008 р. оцифровано всі каталоги відділу (22 тис. 800 карток). До 90 річчя НБУВ оновлено сайт відділу, розроблено й видано буклет його читального залу.

Важливою подією у науковому житті відділу стала захищена у 2005 р. в НБУВ *Р.С. Кириченко* (6.08.1944 -22.07.2005) дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук "Франкомовна україніка кінця XVII — початку XX ст. у бібліотечних колекціях України: походження, склад, зміст, історико-книгознавча реконструкція". Це була перша дисертація з україніки, захищена в НБУВ, що стало знаковою віхою в історії бібліотеки. На базі відділу зарубіжної україніки напрацьовувалася теорія і методологія дослідження, а об'єктом дослідження були фонди франкомовної україніки бібліотек України, передовсім НБУВ. Науковим керівником цієї дисертації була автор цих рядків, О.К. Супронюк. Автор роботи, *Р.С. Кириченко*, останні 10 років життя працювала завсектору організації фонду іноземної літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту української книги НБУВ [17].

Все своє недовге творче життя вона присвятила вивченню франкомовної книги, фактично це була не просто робота, а справді подвижницьке служіння науці. Щоб вибрати франкомовні видання українознавчої тематики кінця XVII — початку XX ст., як об'єкт дослідження для дисертації, тільки з видань відділу, де вона працювала, нею було опрацьовано 62 тисячі одиниць зберігання. Її дисертація започаткувала методологічно новий вид наукових досліджень, що дозволить у майбутньому розкривати фонди бібліотечних колекцій, які у межах загальних фондів наукових бібліотек становлять унікальні комплекси книгознавчих та бібліографічних джерел. Це дозволить прискорити створення й поповнення ретроспективного складника українського бібліографічного репертуару та національної бібліографії України.

Відомо, що національні бібліотеки закріплюють і концентрують досягнення вітчизняної науки і культури, створюючи документальний фундамент для їхнього подальшого розвитку. Метою здійснюваної ВЗУ роботи є створення оптимального варіанту зведеного реєстру зарубіжної україніки як частини українського бібліографічного репертуару, що забезпечуватиме потребу суспільства в бібліографічній інформації про сукупний документальний масив, створений у процесі історичного розвитку нашого народу. Підготовка таких баз даних дозволить увійти у світову інформаційну систему й використовувати спільні інформаційно-бібліотечні ресурси на основі сучасних автоматизованих технологій та програмних засобів. Відділ реалізує одну зі сторін глобальної програми зібрання у фондах НБУВ духовної спадщини українського народу.

Куточок читального залу відділу — баранець, подарунок відділові майстрів з Опішні

Література

- 3 вересня 1991 до липня 1992 існував у статусі сектору при Відділі обслуговування читачів літературою гуманітарного профілю, далі отримав статус відділу (далі по тексту ВЗУ — відділ зарубіжної україніки).
- Див.: *Вовченко І.О.* Державна (національна) бібліографія України і міжнародні вимоги // *Бібліотечний вісник*, 1994. — № 1. — С. 13-14; *Супронюк О.К.* Зарубіжна україніка: проблеми вивчення // *Бібліотечний вісник*, 1997. — № 2. — С. 12.
- Нині друга частина фонду — Колекція реабілітованої літератури (Колекція РЛ), — зберігається в Головному корпусі НБУВ.
- Постернак С.* Всенародна бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві. — Київ, 1923. — С. 20; див. також: *Биковський Л.* Національна бібліотека Української держави (1918-1921). — Берлін, 1923. — С. 5.
- Див.: *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: 1918-1941. — К., 1998. — С. 79.
- Там само. — С. 88. 7. Там само. — С. 113.
- Див.: *Дідківська Г.Г.* Сторінки фонду "Україніка" // *Бібліотечний вісник*. — 1993, № 5/6. — С. 30).
- Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія — С. 177.
- Там само. — С. 172-178.
- Див.: *Дідківська Г.Г., Дегтяренко Л.О.* Фонд відділу зарубіжної україніки. — *Бібліотечний вісник*, 1998. — № 2. — С. 36-37; *Дегтяренко Л., Дідківська Г.* Фонд відділу зарубіжної україніки Бібліотеки // *Наукові праці Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського*. — К., 2001. — Вип. 6. — С. 70-76.
- Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія... — С. 41, 155, 279.
- Там само. — С. 280-281.
- Див.: *Дідківська Г.Г., Дегтяренко Л.О.* Зарубіжна україніка в ЦНБ АН України // *Українська діаспора*. — Київ; Чикаго, 1993. — № 3. — С. 140.
- Традиційно в НБУВ з фондів, які надходять до бібліотеки, вилучаються масиви за видами видань — рукописи, газети, стародруки, ноти, картографія та ін. — передаються до спеціалізованих підрозділів. У ВЗУ, таким чином, зберігаються книжки і часописи.
- Є.В. Пронюк* у 1989-2010 рр. був головою Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих.
- Інститут української книги НБУВ (існував з червня 1994 р. до грудня 2010) розробляв проблеми книгознавства, теоретичні, методичні та організаційні аспекти вивчення національної бібліографії.